

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A VIDÉKI ERŐFORRÁSOK HELYZETE ÉS SZEREPE A
HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KISTÉRSÉG
GAZDASÁGÁBAN**

Kis Krisztián

Témavezető:

Dr. habil. Fehér Alajos
egyetemi magántanár
a közgazdaság-tudomány kandidátusa

DEBRECENI EGYETEM

Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok

Doktori Iskola

Debrecen, 2012

1. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, CÉLKITŰZÉSEI ÉS HIPOTÉZISEI

A Hódmezővásárhelyi kistérségre már készültek fejlesztési programok, így a kistérség Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Programja, a kistérség LEADER+ programja, a Helyi Vidékfejlesztési Stratégia (2007-2013) vagy a Kistérségi Fejlesztési Program (2007-2013). Tudományos alaposságú vizsgálatok hiányában azonban sem az erőforrások reális számbavétele, sem pedig a különböző vonatkozású összefüggések feltárása, a vidékgazdaság fenntartható növekedési pályájának kijelölése nem történt meg. Eképpen pedig bizonytalan mind a gazdaság versenyképességének és fenntarthatóságának, mind pedig az ott élők hosszabb távon is stabil jólétének, a kistérség eltartóképességének, illetve népességmegtartó képességének biztosítása. Megfelelő, releváns fejlesztési program, illetve stratégia nem nélkülözheti az előzőek figyelembevételét.

Saját kutatásaimban előtérbe kellett helyeznem **a téma interdiszciplináris megközelítését**, ami egyaránt következik az erőforrások több tudományterületet érintő, azokkal összefüggő jellegéből, sokszínűségéből és a vidékgazdaság komplexitásából. Ilyen keretek között a kutatás számos nehézséget hordozott magában, hiszen az egyes erőforrások vizsgálata többféle területen való elmélyülést, jártasságot, adatgyűjtést és vizsgálatot kívánt meg, ami jelentős kihívások elé állított, de ugyanakkor a kutatás szépségét is jelentette számomra. Kutatásom a kistérség erőforrásainak vizsgálatára fókuszál, ami azonban a téma komplexitását figyelembe véve természetszerűleg nem terjedt, nem terjedhetett ki minden lehetséges szempontra.

Kutatásom alapvető célja a kistérség helyi, vidéki erőforrásainak rendszerezése, elemzése és értékelése, az ismeretek szintetizálása, új összefüggések feltárása, új és újszerű ismeretek létrehozása.

Az egyes erőforrás csoportokhoz kapcsolódó **célkitűzéseim** a következők:

- A humán erőforrások hierarchiájának megfelelően bemutatni a kistérség humán erőforrásainak helyzetét és változásának irányait.
- Bemutatni és értékelni a talaj mint ökológiai főjellemző, az egyes térségek ökológiai adottságait jelentős mértékben meghatározó természeti erőforrás jellemzőit.
- Meghatározni a kistérség teljes biomassza-készletét, az újra felhasználható (regenerálódó, újratermelhető) biomassza mennyiségét, s az energetikai célra ténylegesen javasolható biomassza mennyiségét.

- Feltárni a kistérség tájszerkezeti jellemzőit (tájökológiai mátrix, tájökológiai folt és folyosó, illetve ökológiai hálózat).
- Bemutatni az országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett természeti területek területhasználati jellemzőit, valamint e területek helyét és szerepét a kistérségben.
- Elemezni és értékelni a társadalmi-gazdasági folyamatok eredményeként bekövetkezett földhasználati változásokat.
- Számba venni a szükségletek kielégítését lehetővé tevő különböző szolgáltatásokat nyújtó intézmények jelenlétét és előfordulási gyakoriságát a kistérség településein, s értelmezni, hogy az egyes települések funkcióik révén milyen szerepet játszanak a kistérség településhálózatának rendszerében. Továbbá az oktatási és kulturális szolgáltatásokat nyújtó intézmények sorában bemutatni az SZTE MFK humán erőforrásokra gyakorolt szűkebb és tágabb térségi hatását, s meghatározni a Kar oktatási vonzáskörzetét és a szakember-kibocsátás kistérségi jellemzőit.
- Elemezni az első Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.) operatív programjai által 2004-2006 közötti időszakban nyújtott támogatások területi allokációját, ezen keresztül értékelni a kistérség és annak települései forrásabszorpciók képességét.
- Elemezni a kistérség nonprofit szektorának fejlődési folyamatát és feltárni annak főbb strukturális és működési jellemzőit.
- Felmérni illetőleg meghatározni a LEADER-térségek fejlődését leginkább akadályozó tényezőket és a helyi akciócsoportok (HACS-ok) által ellátandó feladatok fontossági sorrendjét. Ez utóbbihoz kapcsolódóan modellezni HACS-ok működésének hatásmechanizmusát és a működésüket meghatározó tényezőket.

A fentiekkel összefüggésben a **kutatómunkámmal hozzá kívánok járulni**, hogy a kistérség szereplői (önkormányzatok, civil szervezetek, vállalkozások, fejlesztési szervezetek és egyéb intézmények) az elért eredmények tükrében, illetve azok felhasználásával megfelelő és megbízható ismeretek birtokában alakíthassák stratégiájukat, szervezzék tevékenységüket. Véleményem szerint az előbbieken is említett fejlesztési programok, koncepciók és stratégiák nem nélkülözhetik a helyi szintű (települési, kistérségi) kutatások folytatását, melyek olyan információkat biztosítanak, biztosíthatnak a programozási folyamat(ok) számára, amelyek meghatározó jelentőségűek a kistérség, illetve a helyi közösség fejlődése szempontjából. Az előbbieket figyelembevételével, a területi szereplők aktív részvételével és hatékony együttműködésével kialakítható (és megvalósítható) az a cselekvési

program, amely a helyi adottságokra, valamint a jelen és a jövő lehetőségeire építve, a gazdasági és társadalmi tevékenységek változatossá tételével serkenti a foglalkoztatottságot, fokozza a kistérség versenyképességét, növeli az esélyegyenlőséget, elősegíti a vidék természeti és kulturális értékeinek megőrzését, javítja az életminőséget, így növeli a kistérség népességmegtartó képességét.

A célkitűzéseknek megfelelően, a kistérségben korábban szerzett ismereteim és tapasztalataim alapján több, a jelen kutatást megalapozó **hipotézist** is megfogalmaztam.

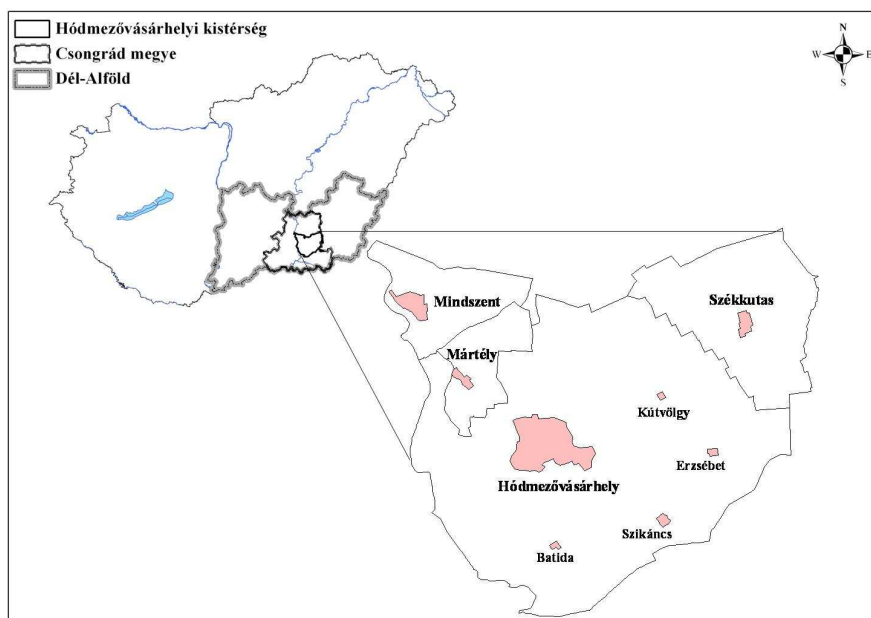
1. A kistérség gazdasága és annak belső erőforrásai elválaszthatatlanok Hódmezővásárhelytől. A térségközpont dominanciája erőforrás csoportonként differenciáltan hat a társadalmi-gazdasági folyamatokra, a fejlesztés irányaira és lehetőségeire.
2. A humán erőforrások településenként, azok településhierarchiában elfoglalt helye szerint számottevően differenciáltak. Az országosan és a Dél-alföldi régióra jellemző általános irányzatok mellett több helyi sajátosság is érvényesül, amelyekre Hódmezővásárhely dominanciája erősen rányomja a bélyegét.
3. A természeti és termőhelyi adottságok a kistérségi gazdaság több ágazata (mezőgazdaság, turizmus) számára nyújtanak kedvező lehetőségeket. A védett természeti területek jelentős potenciált képviselnek.
4. A kistérség területének túlnyomó részét használó mezőgazdaság kibocsátásának (biomassza) számottevő része energetikai célra is jól hasznosítható.
5. A vidéki közösség szempontjából meghatározó jelentőségű civil szerveződéseknek fontos szerepe van a kistérség társadalmában, csakúgy, mint az alulról építkező, részvételen alapuló, közösségi irányítású helyi vidékfejlesztés kitüntetett intézményének a LEADER-program helyi akció csoportjának (HACS).

2. A KUTATÁS ADATBÁZISAI ÉS MÓDSZEREI

A kutatás adatbázisait és alkalmazott módszereit a vizsgált erőforrásoknak megfelelő tagolásban ismertetem. Előbb azonban röviden bemutatom a kutatás helyszínét.

2.1. A kutatási terület lehatárolása

Kutatásom téregysége a Hódmezővásárhelyi kistérség (1. ábra), amely a Tisza bal partján, a dél-alföldi régió középső részén, Csongrád megye keleti felében helyezkedik el. A négy településből álló kistérség területe 708 km², lakosainak száma 58 ezer. Központja az 1990-ben megyei jogú városi rangot elnyert Hódmezővásárhely. Közigazgatási területe alapján (488 km²) a város Budapest után az ország második legnagyobb kiterjedésű települése, lakossága 47 ezer fő. A kistérség másik városa az 1993-ban várossá nyilvánított 6 800 lakosú Mindszent. További idetartozó település még az 1 350 lakosú Mártély és a 2 400 lakosú Székkutas, amelyek az 1950-es közigazgatási átszervezést követően váltak önálló községekké az egykori hódmezővásárhelyi tanyaközpontokból.

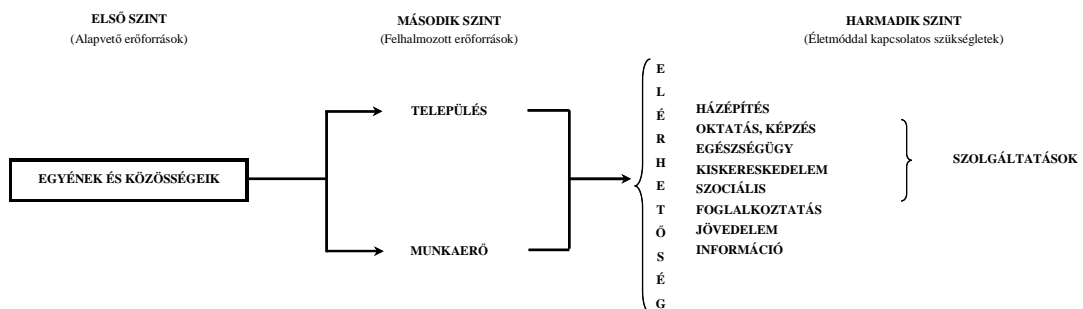

Forrás: Saját szerkesztés

1. ábra: A Hódmezővásárhelyi kistérség és településeinek közigazgatás-földrajzi elhelyezkedése

2.2. A humán erőforrások hierarchia-rendszerű vizsgálata

A témához kapcsolódó vizsgálataimat Cloke és Park (1985) munkájában vázolt humán erőforrás-rendszer mentén végeztem (2. ábra). A hivatkozott szerzők nyomán a vidéki térségek humán erőforrásainak első szintjét a vidéki emberek és az általuk alapított közösségek jelentik. A vidéki közösségek szempontjából meghatározó szerepet játszó civil szerveződések vizsgálatát külön fejezetben, az egyéb erőforrások között végeztem el. Az egyének és közösségek alkotta humán erőforrások első szintjének akkumulációjaként fogható fel a sokkal inkább kézzelfogható második szintje a humán erőforrásoknak, ami a vidéki településeket és a munkaerőt öleli fel. A humán erőforrások harmadik szintjét az életmóddal kapcsolatos szükségletek jelentik, melyek nélkülözhetetlen szerepet játszanak a humán erőforrások első és második szintjének fenntartásában. A települések, illetve a szükségletek kielégítését biztosító tevékenységek, az e tekintetben releváns intézmények és az általuk ellátott funkciók vizsgálatával egy önálló, „A települések vizsgálata funkcionális megközelítésben” c. fejezetben foglalkoztam.

Forrás: Cloke és Park (1985), valamint Fehér (2005) nyomán saját szerkesztés

2. ábra: A humán erőforrások hierarchiája

A humán erőforrásokhoz tartozó egyes szintek tartalommal való feltöltéséhez támaszkodtam Fehér (2005) munkájára, aki a hazai sajátosságokat figyelembe véve adaptálta vidékgazdasággal kapcsolatos kutatásaihoz Cloke és Park humán erőforrás-rendszerét. A kutatáshoz felhasznált adatok a Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság (VÁTI Kht.) Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszeréből, a TeIR adatbázisából származnak (TeIR, 2011). Az adatbázisból a Hódmezővásárhelyi kistérségre vonatkozó területi statisztikai adatok (1990-2009), SZJA (2009) és a 2001-es Népszámlálás adatai álltak rendelkezésemre. A vizsgálati adatbázis összeállításához, a matematikai és statisztikai

számítások elvégzéséhez, valamint a táblázatok és ábrák elkészítéséhez az Microsoft Excel táblázatkezelő programot használtam.

2.3. A természeti erőforrások vizsgálata

A természeti erőforrások között, a tájhasználat vizsgálatához kapcsolódóan végeztem el a kistérség termőhelyi adottságait, illetve a földhasználat lehetőségeit nagyrészt meghatározó legfontosabb talajjellemzők – talajtípusok, a talaj vízgazdálkodási típusai, a talaj kémhatása, a talaj szervesanyag-készlete, a talaj termőrétegének vastagsága és a talaj termékenysége – elemzését és értékelését. A talajjellemzők vizsgálatához az MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézetben szerkesztett 1:100 000-es méretarányú agrotopográfiai (AGROTOPO) adatbázist használtam.

Ezt követően az energetikai célra felhasználható biomassza-potenciál vizsgálatával foglalkoztam, igazodva az egyes biomasszaféleségek termelési-felhasználási láncban elfoglalt helyéhez (Láng et al., 1985), továbbá a biomassza mint erőforrás eredetének osztályozási rendszeréhez (Bai, 2002). Ennek alapján elvégeztem a kistérség mező- és erdőgazdasági eredetű biomassza-potenciáljának meghatározását, majd kiegészítve a nem-mezőgazdasági eredetű, kommunális hulladékok biomassza-potenciáljának számbavételével, meghatároztam a kistérség teljes biomassza-készletét, az újra felhasználható (regenerálódó, újratermelhető) biomassza mennyiségét, valamint az energetikai célra ténylegesen javasolható biomassza mennyiségét. A vizsgálat során felhasznált adatok a Csongrád Megyei Földhivataltól, a KSH adatbázisaiból (2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás; Csongrád megye statisztikai évkönyve 2004, 2005; Mezőgazdasági statisztikai évkönyv 2004, 2005), a Hódmezővásárhelyi kistérség Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Programjából, a TeIR térinformatikai adatbázisából (TeIR, 2007), továbbá a „Bio- és megújuló energia előállítás és hasznosítás összefüggései Hódmezővásárhely térségében” c. 2007-es tanulmány, kollégáimmal együtt készített 2. fejezetének 2.2.2. alfejezetéből („A kistérségben keletkező hulladékok biomassza-potenciálja”) származnak.

A természeti erőforrások közé tartoznak az ún. ökológiai-biológiai erőforrások, amelyek számbavételével és értékelésével a táj vizsgálata során foglalkoztam. Ennek indoka, hogy az ökológiai-biológiai erőforrások közül az élőhelyeket és a közöttük lévő kapcsolatokat vettem górcső alá s ezek, mint területhasználati módok módszertanilag jobban kapcsolódnak a tájhasznosítás témakörébe. Megjegyzem, hogy az előbb

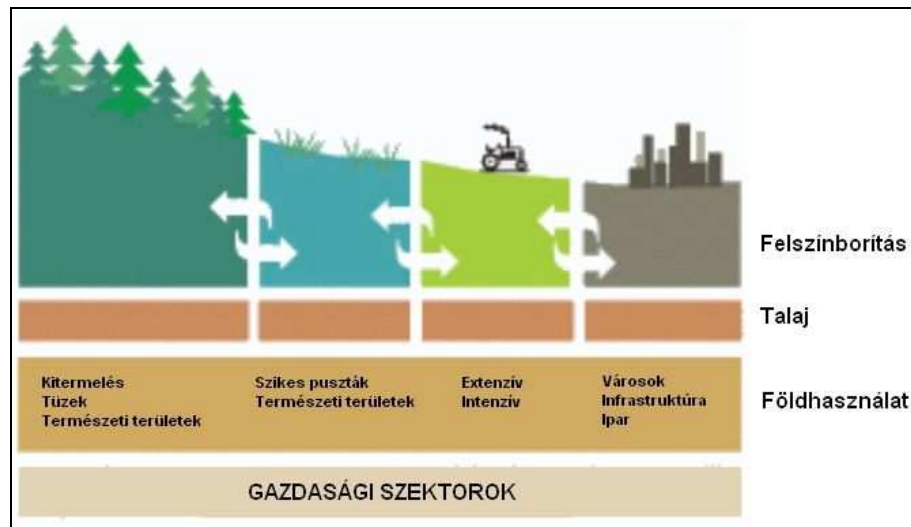
említettéken túl a természeti erőforrások köre jóval tágabb, így nem vizsgáltam pl. a helyi jelentőségű ásványvagyon, a nap- vagy a szélenergiát, amelyek a helyi természeti adottságok részeként további előnyöket jelenthetnek a kistérség fejlődése szempontjából.

2.4. A táj, mint erőforrás vizsgálata a hasznosítás szempontjából

A táj egyaránt vonatkozik egy terület földhasználatára és látványára (tájkép). A kistérségi táj, mint erőforrás vizsgálata során annak terület- és földhasználatára fókuszáltam, így annak keretei között nem tértem ki a terület vizuális-esztétikai értékeinek számbavételére és értékelésére, a tájkép elemzésére. A tájszerkezet és a földhasználat vizsgálatához a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) CORINE Land Cover 1:50 000 léptékű (CLC50) felszínborítási adatbázisát alkalmaztam. Az országos jelentőségű védett természeti területek és a Nemzeti Ökológiai Hálózathoz tartozó területek vizsgálatához a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium (KvVM) Természetvédelmi Információs Rendszeréből (TIR) származó adatbázisokat használtam. A földhasználatban bekövetkezett változások nyomon követéséhez szükséges művelési ágak településsoros adatait (1990-2005) a Csongrád Megyei Földhivatal bocsátotta rendelkezésemre. A felszínborítás változásának vizsgálatához szükséges adatbázist az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (EEA) Európai Környezeti Információs és Megfigyelő Hálózat (EIONET) CLC2000 honlapjáról (<http://etc-lusi.eionet.europa.eu/CLC2000/>) töltöttem le. Vizsgálataimat az Európai Földhasználati és Területi Információs Témaközpont (ETC-LUSI) földfelszíni környezetre vonatkozó elemzéseinek három tematikus prioritása mentén végeztem el (3. ábra). Ennek megfelelően vizsgáltam a talaj (ld. a természeti erőforrásoknál), a terület- és földhasználat, valamint a felszínborítás kistérségi jellemzőit.

Első lépésben a felszínborítási adatbázis (CLC50) segítségével vizsgáltam a kistérség tájszerkezeti jellemzőit, ehhez kapcsolódóan a TIR adatbázis alapján a kistérség ökológiai hálózatát. Következő lépésben a kistérség védett természeti területeinek területhasználati jellemzőit elemeztem a TIR és a CLC50 adatbázisok felhasználásával. Ezt követően földhivatali adatok, valamint a CLC50 és a CLC2000 adatbázisok felhasználásával a földhasználat változását vizsgáltam a művelési ágak, illetve a felszínborítás tükrében, valamint a felszínborítás változása alapján meghatároztam a változások mibenlétét. A földrajzi adatok feldolgozására és megjelenítésére

ArcGIS9/ArcMap9.2 térinformatikai programot, míg a digitális adatbázisokból kinyert információk feldolgozására Microsoft Excel táblázatkezelő programot használtam.

Forrás: EIONET (<http://etc-lusi.eionet.europa.eu/>), (2008.10.15.)

3. ábra: A földfelszíni környezet vizsgálatának tematikus prioritásai

A védett természeti területekhez kapcsolódóan végeztem el azok kistérségben betöltött helyének és szerepének vizsgálatát. A kutatásához szükséges primer információk összegyűjtését, minőségi módszerként mélyinterjúk készítésével végeztem el. A mélyinterjúkat (négy alkalommal) 2006. november-december hónapban előre meghatározott kérdéssor alapján készítettem. Az érintett települések (Hódmezővásárhely és Székkutas) képviselőiben az interjúalanyok között volt polgármester, alpolgármester, illetve a polgármesteri hivatal témában illetékes szakemberei (környezetvédelmi előadó, településüzemeltetési ügyintéző). A védett területek esetében a területileg illetékes (Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság és a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság) természetvédelmi tájegységvezetők voltak segítségemre. A mélyinterjúkhoz külön kérdéssort állítottam össze a települések (önkormányzatok) és a védett területek kezelői részére (nemzeti park igazgatóságok). A kérdések nagy része tükörkérdés volt, azaz ugyanazt a kérdést tettem fel a települési szakembereknek és a védett területek kezelői részére is, feltárva így ugyanazon kérdés kétféle vetületét. A tükörkérdések mellett volt néhány egyedi kérdés is, amely speciálisan a településekre, illetve a védett területekre vonatkozott. Az ilyen módon összeállított települési kérdéssor 28, míg a védett területekre vonatkozó 29 kérdést tartalmazott. A kérdések az alábbiaknak megfelelően három fő csoportba sorolhatók:

- A kérdések első csoportja a kapcsolatok és az együttműködések feltárását, a felek nyitottságának és együttműködési készségének megítélését szolgálja;
- A kérdések második csoportja a másik fél kistérségben betöltött szerepének és hatásának megítélésére vonatkozik;
- A harmadik kérdéscsoport a felek jövőre vonatkozó elképzelésének, stratégiájának feltárására irányul.

2.5. A települések vizsgálata funkcionális megközelítésben

A települések fontos tulajdonsága, hogy telephelyül szolgálnak a szükségletek kielégítését biztosító tevékenységeknek, másrészt szorosan kapcsolódnak az ott élők szükségleteinek kielégítéséhez. A kettőt a települések által ellátott funkciók, illetve az azokat megjelenítő intézmények kapcsolják össze, amelyek az adott településen végzik tevékenységüket, ezzel lehetővé téve a helyben, továbbá bizonyos funkciók esetében a vonzáskörzetben élők szükségleteinek kielégítését. A kistérség települései által ellátott szerepkörök vizsgálata során az ún. leltározó módszert alkalmaztam. Ennek megfelelően tételesen, mintegy leltározva számba vettem az egyes települések központi (városi) és helyi (falusi) szerepköröket ellátó intézményeinek jelenlétét és mennyiségi adataikat, azaz a vizsgált intézmények előfordulásának gyakoriságát. A vizsgálat során 64 intézmény kistérségi jelenlétét vettem figyelembe. Az intézményeket az általuk ellátott feladatköröknek megfelelően csoportosítottam, melynek alapján hét intézményi csoportot alakítottam ki: (1) igazságszolgáltatás és rendvédelem, (2) oktatás és kultúra, (3) egészségügyi és szociális ellátás, (4) szabadidő és sport, (5) kereskedelem és vendéglátás, (6) közigazgatás, hatóságok és hivatalok, (7) vállalkozások, pénzügyintézetek és gazdasági kamarák. A funkcióvizsgálathoz felhasznált adatok jellemzően saját adatgyűjtésből (települési honlapok, intézmények honlapjai, jogszabályok), míg kisebb részt (12 intézményekre vonatkozóan) a TeIR településsoros adatbázisából származnak (TeIR, 2011).

Ezt követően a városi funkciók körébe tartozóan, a tudás- és ismeretközlés hálózatának részeként működő Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Főiskolai Kara (továbbiakban: SZTE MFK; mai megnevezése SZTE Mezőgazdasági Kar) szakemberkibocsátásának térségi vizsgálatát végzem el. A vizsgálathoz felhasznált adatok egy része (2001-2005 között végzett hallgatók névsora és lakhelye) a Szegedi Tudományegyetem Egységes Tanulmányi Rendszerének hallgatói adatbázisából

származik (ETR, 2006). Az adatok másik részét a vizsgálatba vont hallgatók direkt (személyesen, illetve telefonon keresztül) és indirekt (mások által történő) megkeresésével magam állítottam elő. Az adatbázisok vizsgálhatóvá tételéhez elvégeztem az adatok tagozatok és kistérségek szerinti bekódolását. A kistérségek bekódolását a kutatás idejében (2006 második felében) hatályos 244/2003. (XII. 18.) Kormányrendelet által lehatárolt területfejlesztési-statisztikai kistérségek rendszerének megfelelően kialakított kistérségi kódok alapján a Magyar Köztársaság Helységnevtárának segítségével végeztem el. A vizsgálatok elvégzéséhez és az eredmények kiértékeléséhez az MS Excel táblázatkezelő programot valamint az SPSS 11.0 statisztikai programcsomagot használtam.

2.6. Az egyéb erőforrások vizsgálata

Az egyéb erőforrások között vizsgáltam egyrészt a települések és a kistérség, illetve az ott tevékenységet végző szervezetek és személyek által megszerezhető támogatások egy csoportját, mint külső eredetű pénzügyi erőforrásokat. Másrészt a nonprofit vagy más néven harmadik szektort alkotó civil (nonprofit) szervezeteket. Ennek megfelelően a Hódmezővásárhelyi kistérség egyéb erőforrásainak vizsgálata során először az első Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.) operatív programjai által 2004-2006 közötti időszakban a kistérség szereplői által elnyert támogatások területi allokációját, ezen keresztül a kistérség és annak települései forrásabszorpciós képességét vizsgálom, melynek keretében különböző szempontú megoszlások számításával tárom fel a fejlesztési források allokációjának kistérségi jellemzőit. Az elemzést a kistérség és annak települései, valamint a fejlesztésekben résztvevő területi szereplők szintjén végeztem el. Az operatív programok közül az NFT I. valamennyi fejlesztési programját figyelembe vettem: Agrár- és Vidékfejlesztési OP (AVOP), Gazdasági Versenyképesség OP (GVOP), Humán erőforrás-fejlesztési OP (HEFOP), Környezetvédelem és Infrastruktúra OP (KIOP), Regionális Fejlesztés OP (ROP). A kutatáshoz felhasznált 2004-2006 közötti időszakra vonatkozó adatokat a VÁTI Kht. TeIR adatbázisának NFT I. pályázati kataszteréből válogattam le (TeIR, 2007).

A következő lépésben a kistérség nonprofit szektorának elemzésével foglalkoztam, melynek folyamán a szektort alkotó szervezetek főbb strukturális és működési jellemzőinek bemutatása mellett a szektor 1994 és 2006 közötti fejlődése során lezajlott folyamatok feltárására törekedtem. A vizsgálat alapegysége a Hódmezővásárhelyi

kistérség, de az elemzést kiterjesztettem a kistérséget magában foglaló területi egységekre is. Ennek során az adatokat, mutatókat és tendenciákat összevetem a kistérséget magukba foglaló területi egységek (Csongrád megye, Dél-Alföld, Magyarország) nonprofit szektorát jellemző paraméterekkel. A vizsgálat alapját a Központi Statisztikai Hivatal Csongrád megyei Igazgatósága által (a vizsgált évekre vonatkozóan) rendelkezésemre bocsátott nonprofit statisztikai adatbázis képezte (KSH nonprofit statisztikai adatbázis 1994, 1997, 2000, 2003, 2006). Az adatok feldolgozására SPSS 14.0 statisztikai programot használtam.

2.7. A vidéki erőforrások hasznosításának kritikus pontjai és új lehetőségei a Hódmezővásárhelyi kistérségben

A vidéki erőforrások kritikus pontjai és hasznosításuk új lehetőségeinek témakörén belül két kulcsterületre fókuszáltam, amelyek nagymértékben befolyásolják a LEADER-program helyi szintű megvalósításának sikerét, ezáltal a helyi erőforrások hasznosítását. A HACS-ok által lefedett térségek fejlődését akadályozó tényezők (1), valamint a HACS-ok mint belső fejlesztési tényezők szerepét és feladatait vizsgáló rész (2) elkészítése során a LEADER-tengely keretében Magyarországon megalakult helyi akciócsoportok körében 2010 márciusában Szekeresné Köteles Rita kolléganőmmel együtt elvégzett, csaknem teljes körű, az akciócsoportok 94%-ára (a lehetséges 96 kérdőívből 90-et kaptunk vissza) kiterjedő kérdőíves felmérés adataira támaszkodom. Annak érdekében, hogy meghatározzuk a LEADER-térségek fejlődését leginkább akadályozó tényezőket, arra kértük a HACS-ok munkaszervezeti vezetőit, hogy a részükre megküldött 16 válaszlehetőség közül fontosságuk szerint rangsorolják a tényezőket, ahol az 1-es érték a térség fejlődésének legfontosabb akadályozó tényezőjét jelölte. A felmérésben csokorba szedtük azokat a feladatokat, teendőket, amelyekre támaszkodóan a HACS-ok a térségük valós szervezőerejévé válhatnak. A kérdés kapcsán arra kértük az akciócsoportokat, hogy fontosságuk szerint, 1–9-ig terjedő skálán értékeljék feladataikat, ahol az 1-es a legfontosabb feladatot jelölte. Ehhez kapcsolódóan modelleztem a HACS-ok működésének hatásmechanizmusát és a működésüket meghatározó tényezőket.

3. AZ ÉRTEKEZÉS FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSAI ÉS A HIPOTÉZISEK ÉRTÉKELÉSE

1.) A humán erőforrások hierarchia-rendszerű vizsgálata rámutatott arra, hogy a centrumtelepülés dominanciája meghatározza, a kistérség társadalmi-gazdasági folyamatait mely vizsgálataim számos eredményében is megmutatkozik. A kistérség lakosságának több mint 90%-a él városokban, ilyen szempontból a kistérség urbanizálódottnak tekinthető. Népsűrűsége alapján ugyanakkor mindenképpen vidékies kistérségről van szó. Emellett jelentős a külterületi, tanyai lakossága, melynek aránya kétszeresen meghaladja a 3%-os országos átlagértéket. A demográfiai adatok alapján a kistérség népességmegtartó képessége nem megfelelő. Ezt bizonyítja, hogy lakónépessége évtizedek óta fogy, melynek hátterében elsősorban a természetes népességcsökkenés áll. 1990 és 2009 között csaknem 5 000 fővel, mintegy 8%-kal csökkent a népesség. A lakónépesség csökkenése mellett kiemelt problémaként kezelendő a kistérség népességének előregedési folyamata, ami a helyi társadalom megújulásának, újratermelésének és fenntartásának problematikáját vetíti előre. A lakosság korösszetételének kedvezőtlen irányú változását jól illusztrálja az öregedési index alakulása, amely 1990 és 2009 között 101%-ról 164,3%-ra nőtt. Ezt a korszerkezet alakulása is hűen tükrözi.

2.) A foglalkoztatottság és a munka hozzáférhetősége kapcsán kimutathatók a helyi munkaerőpiac(ok) anomáliái. A foglalkoztatási arány kistérségi átlaga 2001-ben 52%. Ez a mutató a centrumtelepülésen 53%, miközben a kistérség másik városában, Mindszenten a falvak szintje alatti a ráta értéke (45,3%). Az alacsony foglalkoztatási arány mellé Mindszenten szintén a falvakhoz mérhető szintű a helyben lakó és helyben foglalkoztatottak aránya (54,2%). Ezzel együtt kirívóan alacsony a bejáró foglalkoztatottak aránya a helyben foglalkoztatottakból (7,2%). Ez azt jelenti, hogy a városban nemcsak a helyben lakók nem találnak munkalehetőséget, de más települések lakosai is csak kis számban találnak munkát a településen. A más településre dolgozni eljárók nemek szerinti vizsgálata érdekes eredményt hozott. Az adatok tanúsága szerint a férfiak sokkal mobilisabbak a nőknél, hiszen a más településre dolgozni eljárók 60-70%-a férfi. Ebből adódóan a munka hozzáférhetősége nők esetében korlátozott, hiszen nem valószínű, hogy annyival több nő dolgozna helyben, mint amennyivel több férfi más településre eljár dolgozni.

3.) Az egy főre jutó jövedelmeket és az adófizető népesség megoszlását elemezve a különböző jövedelemkategóriáknak megfelelően, meglehetősen nagy aránytalanságot mutattam ki. Az adófizető népesség jövedelemkategóriánkénti megoszlását 2009-es adatok alapján vizsgálva rögtön szembetűnik a 300 ezer Ft alatti jövedelemmel rendelkezők igen magas aránya. A kistérség adófizető polgárainak átlagosan 11,4%-a tartozik ebbe a jövedelemkategóriába. Kiugró adatot Székkutas esetében találunk, ahol az adófizetők 14,2%-a 300 ezer forintnál kevesebb jövedelemre tett szert. Az e jövedelemcsoportba tartozók magas aránya azért megdöbbentő, mert az évi 300 ezer vagy annál alacsonyabb jövedelem jóval a létminimum, azaz a minimálisként elismert szükségletek megvásárlásához szükséges jövedelem alatt van, ami tehát nemhogy választási lehetőséget nem biztosít, de a különböző minimális szükségletek kielégítésének hozzáférhetőségét is kétségessé teszi. Az adófizetők több mint 20%-a a létminimumnak megfelelő vagy az alatti jövedelemmel rendelkezett 2009-ben a Hódmezővásárhelyi kistérségben. További aránytalanság, hogy az adófizetők mintegy 30%-a a minimálbérnek megfelelő vagy az alatti jövedelemmel rendelkezett. Valamennyi település esetében a legjellemzőbb jövedelemkategória az 1 és 1,5 millió Ft közötti. Ebbe a kategóriába tartozik a kistérség adófizetőinek 25,2%-a. Az 1,5 millió forintos éves jövedelemhatárt egyébként választóvonalnak tartom, mivel véleményem szerint ez az a jövedelem, ami felett reálissá válik a választás lehetősége és a szükségletek kielégítésének tényezői valóban hozzáférhetővé válnak. Mindez a kistérség népességének valamivel több mint harmadát érinti.

4.) A talajtani tényezők vizsgálata alapján megállapítást nyert, hogy a kistérség talajadottságai kedvezőek – kivétel ez alól a talaj vízgazdálkodási tulajdonsága –, ebből adódóan a kistérség talajtakarója az átlagosnál jobb feltételeket nyújt a mezőgazdasági földhasználat számára. Ezt támasztja alá a talajtermékenységet kifejező aranykoronaérték és a talajértékszám is. A kistérség földhasználatát domináló szántóhasznosítású területek átlagos aranykorona-értéke 29,7 AK/ha, az országos átlag 20,9 AK/ha, és amíg az 50% feletti termékenységű talajok aránya a kistérségben 78,4%, addig ez az érték országosan csak 32,5%. Ugyanakkor a talajtulajdonságok megőrzése, fenntartása és (főként a vízgazdálkodás) javítása alapvető célként tűzhető ki, úgy a gazdálkodó szervezetek, mint a kistérség intézményei részére.

5.) Meghatároztam a kistérség teljes biomassza-készletét, ami 1,2 millió tonnára tehető, ebből az újra felhasználható (regenerálódó, újratermelhető) biomassza mennyisége mintegy 800 000 tonna/év, s az energetikai célra ténylegesen javasolható biomassza-

mennyiség (növényi melléktermékek, éves fanövedék, nád, szervestrágya, valamint a nem-mezőgazdasági eredetű, harmadlagos biomassza teljes mennyisége) 472 583 tonna.

6.) A rendelkezésemre álló adatbázisok és térinformatikai alkalmazás segítségével elvégeztem a kistérség területének tájhasználati vizsgálatát. Ennek során értékeltem a kistérség tájszerkezetének főbb jellemzőit (tájökológiai mátrix, tájökölógiai folt és folyosó, illetve ökológiai hálózat), a védett természeti területek területhasználatát, elemeztem a földhasználat változását a művelési ágak, illetve a felszínborítás szempontjából. Mindezek alapján a térség adottságaira, a táj szerkezetére és funkciójára, valamint a környezeti terhelhetőségre való tekintettel a fenntartható tájhasználatot szolgáló földhasználati javaslatokat fogalmaztam meg. Ezek között a következők említhetők. A mozaikos tájszerkezethez jobban illeszkedő művelést megvalósító gazdasági funkciójú tanyák megőrzése és fejlesztése. Egyéb tényezők mellett az ökogazdálkodás tájhasználat szempontjából mindenképpen kedvező hatásai miatt javasolható a földhasználatban betöltött szerepének növelése. Az agroökológiai adottságoknak legjobban megfelelő, mindemellett a természeti környezetet legkevésbé terhelő mezőgazdasági földhasználat (ld. tájtermelés) megvalósítása. A kistérség erdőben szegény táj, így mindenképpen szükséges a terület erdősítése, főként a gyenge termőképességű, valamint a környezet- és természetvédelmi szempontból érzékeny területeken, de az utak, csatornapartok, táblaszélek fásítása is indokolt. Elsősorban a mesterséges térszínnek (települések, infrastruktúra stb.) területhasználatára kapcsán tartom fontosnak a létesített ingatlanok tájbaillesztését, s lehetőség szerint minimális környezetterhelését. Mindenképpen szükséges és indokolt a természetes illetve természetközeli területek megőrzése és fejlesztése, melyben fontos szerepe van a környezettudatos gondolkodásnak, a természeti értékek és érdekek elfogadásának.

7.) A védett természeti területei helyének és szerepének vizsgálata alapján a védett területek egyfajta presztízst jelentenek az érintett településeknek, illetve a kistérségnek. Ennek ellenére az önkormányzatok és a védett természeti területek kezelői (a nemzeti park igazgatóságok) közötti együttműködések szűkösek, a kapcsolatok alapvetően formálisak és a legtöbb esetben jogszabályi háttéren alapulnak. Kijelenthető továbbá, hogy a védett területek területi folyamatokra gyakorolt hatása kistérségi szinten elhanyagolható, de a települések szintjén sem jelentős. Mindezek alapján megállapítható, hogy a védett területek önmagukban, megfelelően kidolgozott, a felek érdekeit figyelembe vevő, célorientált együttműködések hiányában nem tudnak fejlődést generálni. Ahhoz, hogy a védett területek jelentette lehetőségeket a települések

kihasználhassák, szemléletváltozásra, tudatos közeledésre és aktív szerepvállalásra van szükség mindkét fél részéről. A jövőbeni együttműködések legfontosabb területei: a turizmus, illetve ennek preferált típusa az ökoturizmus, az oktatási-nevelési tevékenység és a rekreáció szolgálata, illetve a természetvédelmi gazdálkodás jelölhető meg.

8.) A kistérség települései funkcionális szempontú vizsgálatának keretében központi és helyi szerepköröket ellátó intézmények jelenlétét, valamint a kiválasztott intézmények előfordulásának gyakoriságát vettem számba. A vizsgálat során 64 intézmény kistérségi jelenlétét vettem figyelembe. Az intézményeket az általuk ellátott feladatköröknek megfelelően csoportosítottam, melynek alapján hét intézményi csoportot alakítottam ki. A vizsgálat eredménye alapján kijelenthető, hogy Hódmezővásárhely minden vizsgált települési funkciót ellát, ezzel szemben a kistérség másik városa, Mindszent a vizsgált intézmények kevesebb, mint felével rendelkezik. A kistérség falvai – Mártély és Székkutas – alacsony hierarchiaszintű és kevés számú intézményi ellátottságuk miatt a szolgáltatások nagyobb részét városokban veszik igénybe, melynek színhelye jellemzően Hódmezővásárhely. Megállapítható, hogy kistérségi szinten minden lakos számára hozzáférhetőek a vizsgált intézmények által ellátott funkciók, hiszen Hódmezővásárhely, mint a kistérség centrumtelepülése, lakossága és környezete számára lehetővé teszi azt.

9.) Az SZTE MFK humán erőforrásokra gyakorolt térségi hatását vizsgálva meghatároztam az intézmény régiós, megyei és kistérségi szintű oktatási vonzáskörzetét, lokalizáltam a kistérség érintettségét. Ennek során megállapítottam, hogy a Kar oktatási vonzáskörzete jellemzően öt kistérségre (ezen belül leginkább a Hódmezővásárhelyi és Szegedi kistérségre, egyforma mértékben), Csongrád megyére, illetve a Dél-alföldi régióra koncentrálódott. Ennek megfelelően a hallgatók 11,2-11,2%-a az említett két mikrorégióból, 35,7%-a Csongrád megyéből és 57,7%-a Dél-alföldi régióból érkezett az intézménybe. A vizsgálat kimutatta az MFK szakember-kibocsátásának hatását a Hódmezővásárhelyi kistérség humán erőforrásaira. Megállapítottam, hogy a mikrorégióból származó végzettek több mint négyötöde helyben maradt, akiknek mintegy kétharmada az agrobiznisz, illetve egyéb, nem-agrár területen helyezkedett el.

10.) Az első Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.) operatív programjain keresztül realizált támogatások vizsgálata megállapította, hogy 2004-2006 között a kistérség területi szereplői által elnyert, számukra megítélt támogatások jelentős része (91,3%-a) – támogatási rendszerként eltérően – Hódmezővásárhelyen realizálódott. A

forrásallokáció aránya jóval felülmúlja a központi település részesedését úgy a kistérség területéből, mint annak népességéből, ami Vásárhely kistérségi dominanciájára, a többi települést jóval meghaladó forrásabszorpciós képességére hívja fel a figyelmet. Mindez rontja a kistérség többi településének felzárkózási esélyeit. A támogatások egy főre jutó értékeit vizsgálva Mindszent és Székkutas támogatásvonzó képességnek hiánya domborodik ki a másik két településsel szemben.

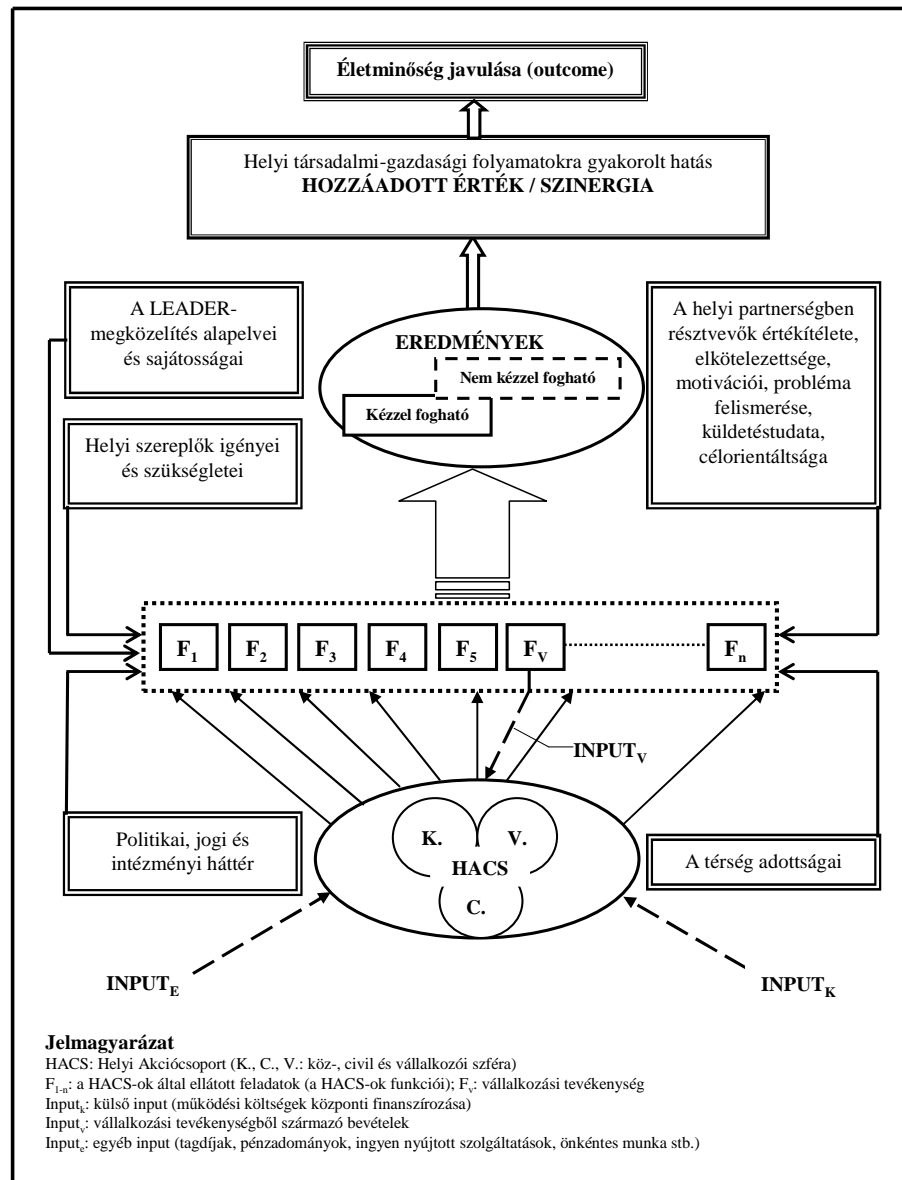
11.) Elemeztem a kistérség nonprofit szektorának fejlődési folyamatát, valamint strukturális és működési jellemzőit. Ennek során az adatokat, mutatókat és tendenciákat összevetem a kistérséget magukba foglaló területi egységek (Csongrád megye, Dél-Alföld, Magyarország) nonprofit szektorát jellemző paraméterekkel. E tekintetben a következő főbb sajátosságokat emelem ki. 1990-től 2006-ig arányaiban a Hódmezővásárhelyi kistérségben jött létre a legtöbb szervezet (a szervezetek 92%-a), ami jelzi az önszerveződések iránti fokozott igényt, illetve kifejezi a helyi társadalom átlagon felüli aktivitását. A kistérség civil szervezeteinek strukturális jellemzőit vizsgálva nyolc olyan tevékenységi terület jelölhető meg, amelyekhez 2006-ban a szervezetek 88%-a (a térségek közül a legnagyobb arányban) kötődött: kultúra, sport, szabadidő és hobbi, oktatás, egészségügy, szociális ellátás, településfejlesztés, valamint a szakmai és gazdasági érdekképviselet. A 2006-os adatok szerint a szektor 13 500 fős tagságot tudhatott maga mögött a kistérségben. Mindez azt jelenti, hogy a taglétszám 1994-hez viszonyítva 6 százalékponttal, mintegy 900 fővel csökkent, miközben más területi egységekben ellenkező előjelű változás következett be. A megyei szintől haladva 1994-2006 között 6, 60, illetve 32 százalékponttal nőtt a nonprofit szervezetek tagjainak száma. A szektor önkéntes segítőinek számát vizsgálva megállapítható, hogy a Hódmezővásárhelyi kistérségben 1997-től 2003-ig jelentős mértékben, mintegy négyötödével csökkent az önkéntesek száma, míg 2003 és 2006 között emelkedett a létszám, ami örvendetes, de még így is csak az 1997-es érték harmadára. Megyei, regionális és országos szinten az önkéntes munkát végzők száma 2000-ben volt a legmagasabb, ami 2003-ra mintegy harmadára-negyedére csökkent, majd a kistérséghez hasonlóan 2003 és 2006 között ismét növekedett, de így is csak az 1997-es értékek közel felét teszik ki. 2006-ban a nonprofit szervezetek 7%-a rendelkezett főállású, teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállalóval a Hódmezővásárhelyi kistérségben. Ugyanez a megyében és a régióban 11-11 százalék, míg országosan 12 százalék volt. A nonprofit szervezetek foglalkoztatási szerepét jól illusztrálja, hogy az e szervezeteknél főállású, teljes munkaidejű alkalmazotként foglalkoztatottak aránya a

foglalkoztatottakból területi egységenként eltérően 1,2-1,9% közötti. Sajnos a nonprofit szervezetek foglalkoztatóként való fellépése a Hódmezővásárhelyi kistérségben volt legkevésbé jellemző. Az egy szervezetre jutó bevételek nagyságát vizsgálva elmondható, hogy a kistérségben működő szervezetek kevesebb mint feleannyi összegből gazdálkodhattak 2006-ban, mint az országos átlag, de a dél-alföldi és a Csongrád megyei átlagtól is mintegy 1,2-3,3 millió forinttal – fajlagos bevételük arányában 17-45%-kal – kevesebb volt az átlagos bevételek nagysága. Ez természetesen nem kecseskedő kedvező kilátásokkal, főként, ha figyelembe vesszük, hogy a kistérségben 2000-ben és 2003-ban is negatív volt a bevételek és kiadások szaldója.

12.) Az országos szintű HACS-kutatás keretein belül felmértem, illetve meghatároztam a LEADER-térségek fejlődését leginkább akadályozó tényezőket és a HACS-ok által ellátandó feladatok fontossági sorrendjét. Ennek során összevettem az országos átlagértékeket a kistérségi LEADER-menedzsment értékítéletével, amelyből kiderül, hogy az előbbi esetben két, az utóbbiban négy olyan tényező, illetve feladat volt, ahol egyezőséget találtam. A felmérésből kiderül, hogy az akciócsoportok vezetőinek értékítélete szerint a HACS-ok által lefedett térségek fejlődését leginkább a tőke és a támogatási források hiánya gátolják, és csak kevésbé a LEADER-program alapelveivel, filozófiájával összefüggésben lévő szoft tényezők hiányosságai. A felmérés rámutat továbbá arra is, hogy az akciócsoportok legfontosabb feladatuknak a pályázatok finanszírozását, támogatási források odaítélését tartják. Megítélésem szerint e feladat ellátása mindenképpen szükséges, de koránt sem elégséges ahhoz, hogy a tőlük elvárt, a helyi fejlesztésben betöltendő katalizátor szerepüket ellássák. A Helyi Vidékfejlesztési Stratégia hatékony végrehajtásához ugyanis szükség van a helyi szereplők, a helyi közösség cselekvőkészségének és együttműködésének fokozására, ami a LEADER-program megvalósulásának záloga. Mindez többféle feladat ellátását teszi szükségessé.

13.) Feltártam és sémászerűen leírtam a HACS-ok működésének hatásmechanizmusát és a működésüket meghatározó tényezőket (4. ábra). A modell központi szereplői a HACS-ok, amelyek proaktív működése lehetővé teszi, illetve hozzájárul ahhoz, hogy a társadalmi változások segítsék a gazdasági célok megvalósítását, ami eredményesebb és hatékonyabb fejlesztőmunkát eredményez. Ehhez azonban először társadalmat kell „építeni”, működő társadalmi struktúrákat kell létrehozni, amihez biztosítani kell a széleskörű részvételt, be kell vonni az embereket és szervezeteket a fejlesztés folyamatába; közösségeket, együttműködéseket, partnerségeket kell létrehozni és megerősíteni, majd képessé kell tenni a közösséget saját jövőjének alakítására, sorsának

irányítására. Ezt követően várható, hogy a helyi fejlesztőmunka ténylegesen és hatékonyan szolgálja az igények kielégítését, az ott élők életminőségének javulását. Ebben a folyamatban van elévülhetetlen szerepe az önkormányzatoknak, civil szervezeteknek, vállalkozásoknak és a közöttük hatékonyan működő kapcsolatrendszerekre alapozott együttműködéseknek, melyek egyik intézményesült formáját a LEADER-programon belül megalakult HACS-ok jelentik.

Forrás: Saját szerkesztés

4. ábra: A HACS-ok működésének determinációi és hatásmechanizmusa

A hipotézisek értékelése

A következőkben a kutatást megalapozó hipotéziseket értékelem az elért eredmények tükrében.

1.) Az erőforrások vizsgálatának több eredménye is alátámasztja, hogy Hódmezővásárhely fejlődési pályája elválaszthatatlan a kistérségétől, hiszen hatalmas súlyánál fogva determinálja azt. Kistérségi összesítésben érvényesül Hódmezővásárhely dominanciája az erőforrások mennyiségi és minőségi paramétereit illetően. Mindez megmutatkozik a humán erőforrások vizsgált jellemzőiben, a területhasználatban, Vásárhely településhálózaton belül elfoglalt helyzetében vagy a többi települést jóval felülmúló forrásabszorpciós képességében. Ennél fogva Hódmezővásárhely, mint a kistérség gazdasági, kulturális és szolgáltató központja szigetszerűen emelkedik ki szűkebb környezetéből, s valamennyi szempontból meghatározza a kistérség átlagjellemzőinek alakulását. A kistérség gazdaságának szereplői és az erőforrások a közöttük levő szerteágazó kapcsolatok miatt nem függetlenek egymástól. Így a centrumtelepülés túlsúlyából adódóan annak helyzete, valamint az ott lejátszódó társadalmi-gazdasági folyamatok dinamikája alapvetően meghatározza az egész kistérség helyzetét és fejlődési lehetőségeit. A kutatás eredményei alapján az első hipotézisem bizonyítottnak tekinthető.

2.) A humán erőforrások maguk is hierarchizáltak, s fenntartásuk különböző szintű humán erőforrások sorát feltételezi. Ezzel párhuzamosan az egyes falvaknak és városoknak a településhierarchiában elfoglalt pozíciójuknak megfelelően jelentős különbségek mutathatók ki a humán erőforrások jellemzőiben, különösen igaz ez a humán erőforrások második és harmadik szintjére. Alapvető különbségek megmutathatók ki egyrészt a városok és a falvak, másrészt a centrumtelepülés és a többi település között a munkaerő (foglalkoztatottság, gazdasági aktivitás és inaktivitás), a települések (az általuk ellátott szerepkörök), valamint az életmóddal kapcsolatos szükségletek és elvárások tekintetében. Mindeközben az előbbiektől eltérő sajátosságok is érvényesülnek (ld pl. Mindszent esetében a foglalkoztatás és a munka hozzáférhetőségének eredményeit). Ismételten érvényesül ugyanakkor Vásárhely dominanciája, különösképpen a foglalkoztatás, a munka hozzáférhetősége, az iskolai végzettség és a települési funkciók terén. Az eredmények alapján a második hipotézisem is igaznak bizonyult.

3.) A kistérség területének mezőgazdasági termelésre való alkalmasságát, alapvetően meghatározza, hogy a Hódmezővásárhelyi kistérség az átlagosat meghaladó természeti-földrajzi adottságokkal rendelkezik a mező- és erdőgazdasági tevékenységeket illetően. A talajok termékenységét meghatározó fontosabb talajtani tényezők vizsgálata alapján megállapítást nyert, hogy a kistérség talajadottságai – a vízgazdálkodási tulajdonságok kivételével –, kedvezőek. Ezt támasztja alá a talajtermékenységet kifejező aranykoronaérték és a talajértékszám is. Ennek megfelelően a kistérségi területhasználat fő meghatározója a mezőgazdasági földhasználat, melynek aránya kistérségi szinten 84%. A kiterjedt mezőgazdasági területek mellett a természetvédelmi területek jóval kisebb arányt képviselnek a területhasználatban (8,5%). A védett természeti területek kistérségben betöltött szerepének vizsgálata alapján megállapítható, hogy erőforrásként való hasznosításuk a bennük rejlő lehetőségekhez képest messze kihasználatlanok. Így a természeti és táji erőforrásokat ötvöző területek jobbára csak hasznosítható lehetőségként, egyfajta potenciálként vehetők számba a kistérség gazdaságában. Hasznosításuk lehetőségei, összefüggésben a védett területek funkcióival, a természeti és a táji értékek megőrzésén túl, az oktatási és nevelési feladatok, a pihenés és rekreáció, a kutatás szolgálata, az idegenforgalom szervezése, valamint a mezőgazdaság helyi struktúráinak megteremtése révén kiterjednek a társadalmi és gazdasági szférákra is. Mindezeknek megfelelően a harmadik hipotézisem szintén bizonyítottnak tekinthető.

4.) Tekintettel a kistérség kedvező agroökológiai adottságaira és a mezőgazdasági földhasználat magas arányára, a mezőgazdasági termelés jelentős mennyiségű biomassza előállítására képes. Az energetikai célú biomassza-potenciál meghatározása alapján a kistérség jelentősnek mondható biomasszakészletekkel rendelkezik, ami 1,2 millió tonnára tehető (60% a mezőgazdaságban, ezen belül 35% a növénytermesztésben előállított biomassza aránya), ebből az újra felhasználható (regenerálódó, újratermelhető), biomassza mennyisége mintegy 800 000 tonna/év. A fenntartható erőforrásgazdálkodás szempontjainak érvényesítése, valamint az évente megtermelt és képződött biomassza sokféle hasznosítási módja behatárolja az energiaforrásként történő felhasználás lehetőségét. Ennélfogva a kistérség biomassza-készletének mintegy 40%-a, az újrafelhasználható biomassza mennyiségének 60%-a, azaz mintegy 470 ezer tonna az energetikai célra ténylegesen javasolható biomasszamennyiség. A kutatás eredményei alapján a negyedik hipotézisem is bizonyítottnak fogadható el.

5.) A civil szervezetek aktivitásuk és befolyásuk révén maguk is erőforrásai a vidékgazdaságoknak. Lényegükből fakadóan érdekeltek a helyi társadalmi-gazdasági és ökológiai folyamatok előmozdításában, ezzel összefüggésben pedig a helyi erőforrások működtetésében és fenntartható használatában. A nonprofit szektor fejlődési folyamatának, valamint strukturális és működési jellemzőinek elemzése alapján megállapítható, hogy civil szervezetek száma a rendszerváltást követően nagymértékben nőtt, ami jelzi az önszerveződések iránti fokozott igényt és kifejezi a helyi társadalom aktivitását. Mindeközben a társadalmi szükségletekkel összefüggésben sokszínű tevékenységi struktúra mentén szerveződött nonprofit szektor alakult ki. Nyolc olyan tevékenységi terület jelölhető meg, amelyekhez a vizsgált időszak végén a szervezetek 88%-a kötődött: kultúra, sport, szabadidő és hobbi, oktatás, egészségügy, szociális ellátás, településfejlesztés, valamint a szakmai és gazdasági érdekképviselés. Sajnos az állampolgárok többsége azonban távol marad a civil szervezetek munkájától. A Hódmezővásárhelyi kistérség lakosainak csak mintegy negyede tagja valamilyen civil szervezetnek. Ennél jóval kisebb, egy százalék körüli arányban vett részt a kistérség lakossága önkéntesként és alkalmazottként valamely öntevékeny szervezet működésében. Szintén negatívum, hogy a civil szervezetek tevékenységét folyamatos finanszírozási gondok nehezítik, amik működésüket törékennyé, kiszolgáltatottá, feladatellátásukat pedig kérdésessé teszik. Az utóbbiak egyértelműen korlátozzák az erőforrások hasznosítását előmozdító működésük lehetőségeit. A civil szférához hasonlóan a HACS is fontos szerepet játszik, illetve játszhatna a helyi társadalom építésében, a társadalmi tőke növelésében, illetve az akciócsoportoktól elvárt hozzáadott érték, többletérték létrehozásában. A vizsgálataimból kiderül azonban, hogy a kistérségben működő akciócsoport legfontosabb feladatának a pályázatok finanszírozását, támogatási források odaítélését tartja, ami mindenképpen szükséges, de megítélésem szerint koránt sem elégséges ahhoz, hogy a tőle elvárt, a helyi fejlesztésben betöltendő katalizátor szerepét ellássa, és a térség valós fejlesztési tényezőjévé váljon. A kutatás eredményei alapján az ötödik hipotézisemben megfogalmazott várakozások csak részben, illetve felemásan realizálódtak. Mindez következik abból, hogy a civil szervezetek száma és tevékenységei, ugyan bővültek, de működésük feltételei semmiképpen nem javultak. Az akciócsoport pedig szimpla támogatás elosztóként működik, s feladatai között nem élveznek prioritást a fent jelzettek ellátása. Mindezek kétségessé teszik, hogy a civil szervezetek és a HACS betölthessék a tőlük elvárt szerepet.

Összegzésképpen elmondható, hogy a kistérség vidéki erőforrásai hasznosításának jelentős tartalékai vannak, ugyanakkor az is kiderül, hogy azok nem csak tényezői a kistérség gazdaságának, hanem több vonatkozásban fejlesztendő területei is egyben. A meglévő problémák orvoslásában és az új kihívásokra való reagálás folyamatában, a kistérség alkalmazkodási készségének magasabb szintre emelésében nélkülözhetetlen az erőforrások eredményes, hatékony és fenntartható hasznosítása.

4. AZ ÉRTEKEZÉS ÚJ, ILLETVE ÚJSZERŰ EREDMÉNYEI

Tudományos eredményeim közül újak, illetve újszerűnek kérem elfogadni a következőket:

1. **Elsőként vettem számba és rendszereztem, illetve értékeltem a Hódmezővásárhelyi kistérség vidéki erőforrásait, s feltártam egymáshoz kapcsolódásukat, valamint közöttük meglévő több új és újszerű összefüggést.**
2. **Rámutattam, hogy a kistérség humán erőforrásainak gyengeségei a népességcsökkenésben, a romló körösszetételben, az alacsony legális jövedelmekben, a szegénység fenyegető terjedésében jelentkeznek.** A kistérség valamennyi településén alacsony a foglalkoztatottság és magas a gazdasági inaktivitás, ami a lokális gazdaságra visszahatván csökkenti annak teljesítményét. Jelentős különbségek mutatkoznak Hódmezővásárhely és a másik három település között az előbbi javára, a munka hozzáférhetősége és a lakosság különböző szintű iskolázottsága között. Ugyanakkor **a humán erőforrások erősségét jelenti a hódmezővásárhelyi magasabb iskolázottsági értékek és a város intézményeinek elérhetőségével a kistérségben élők fontosabb szükségleteinek kielégíthetősége.**
3. A kistérség falvai és városai településhierarchiában elfoglalt pozíciójának megfelelően jelentős differenciákat mutattam ki a humán erőforrások jellemzőiben, különösen igaz ez a humán erőforrások második és harmadik szintjére. **A kistérség átlagjellemezői csak a településenkénti jellemzőkkel értékelve mutatnak reális helyzetképet, amit a stratégiaalkotásban sem szabad szem elől téveszteni.**
4. A talajok termékenységét meghatározó fontosabb talajtani tényezők vizsgálata alapján **megállapítottam, hogy a kistérség kedvező talajadottságaiból fakadóan az átlagosnál jobb feltételeket nyújt a mezőgazdasági földhasználat számára.** Ezen természeti erőforrás hasznosításával összefüggésben előnyként azonosítottam a kistérség jelentős biomassza-potenciálját. Ehhez kapcsolódó **számításaim szerint a kistérség teljes biomassza-készlete 1,2 millió tonnára tehető, melyből az újra felhasználható (regenerálódó, újratermelhető) biomassza mennyisége** mintegy

800 000 tonna/év, s **az energetikai célra ténylegesen javasolható biomassza-mennyiség** 472 583 tonna.

5. A táj mint erőforrás hasznosítási szempontú vizsgálatához kapcsolódóan a térség adottságait, a táj szerkezetét, funkcióit, valamint fenntarthatósági szempontokat figyelembe véve **földhasználati javaslatokat fogalmaztam meg. Megállapítottam** továbbá, hogy **a védett természeti területek** mint sajátos területhasználatot megtestesítő térkategóriák, egyfajta presztízst, „többlet lehetőséget” jelenthetnek az érintett településeknek, illetve a kistérségnek. **Ennek ellenére erőforrásként való hasznosításuk a bennük rejlő lehetőségekhez mérten messze kihasználatlanok, így a védett területek hatása a kistérségben ma még elhanyagolható.** Ebből adódóan e természeti és táji erőforrásokat ötvöző területek jobbára **csak hasznosítható lehetőségként, egyfajta potenciálként vehetők számba a kistérség gazdaságában.**
6. Az erőforrások vizsgálatának több eredménye alapján **igazoltam, hogy a kistérség gazdasága és annak belső erőforrásai elválaszthatatlanok Hódmezővásárhelytől.** Kistérségi összesítésben érvényesül Hódmezővásárhely dominanciája az erőforrások mennyiségi és minőségi paramétereit illetően. **Mindez megmutatkozik a humán erőforrások vizsgált jellemzőiben, a területhasználatban, Hódmezővásárhely településhálózaton belül elfoglalt helyzetében vagy a többi települést jóval felülmúló forrásabszorpciós képességében.** Ennél fogva a kistérség gazdasági, kulturális és szolgáltató központja szigetszerűen emelkedik ki szűkebb környezetéből, s **valamennyi szempontból meghatározza az átlagjellemezők alakulását.**
7. A LEADER Helyi Akciócsoportoknak fontos szerepet játszanak a helyi erőforrásokra alapozott vidékfejlesztés folyamatában. Ennek javításában használható sémaként **szintetizáltam és ábrázoltam a HACCS-ok működési hatásmechanizmusát és az azt meghatározó tényezőket.** Ez részét képezheti egy olyan monitoring és értékelési rendszernek is, amely megfelelő iránymutatásul szolgál az akciócsoportoknak és lehetővé teszi azok teljesítményének pontosabb mérését és nyomon követését.

5. AZ EREDMÉNYEK GYAKORLATI HASZNOSÍTHATÓSÁGA

Az értekezés eredményei a gyakorlatban több területen (tervezés, oktatás és kutatás) is hasznosíthatók. Eredményeim a tervezés területén, a kistérség gazdaságára vonatkozó ismeretek szintetizálása, új ismeretek, összefüggések feltárása, a helyi vidéki erőforrások rendszerezése révén iránymutatást nyújtanak a kistérségi döntéshozók számára, s megalapozzák a fejlesztőmunka hatékonyságát. Több eredmény konkrétan is megjelent az alábbi dokumentumokban:

- Bio- és megújuló energia előállítás és hasznosítás összefüggései Hódmezővásárhely térségében (2007; készítő: Caesar Kft., megrendelő: Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata) – felhasznált kutatás: a kistérség biomassza-potenciáljának vizsgálata;
- Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata Integrált Városfejlesztési Stratégia (eredeti, 2008; átdolgozott, 2009; készítő: HitesyBartuczHollai Euroconsulting Kft.) – felhasznált kutatás: települési funkciók vizsgálata;
- Helyi Vidékfejlesztési Stratégia (eredeti, 2008; átdolgozott, 2011; készítő: A Vásárhelyi Vidék Jövőjéért Egyesület Helyi LEADER Akciócsoport) – felhasznált kutatás: humán erőforrások vizsgálata, tájhasználat vizsgálata, a helyi akciócsoportok, illetve a LEADER-program megvalósításának vizsgálatai.

A vidékgazdasággal és a vidéki erőforrásokkal kapcsolatos hazai ismeretek nem túlságosan bőveek. Munkámmal szerettem volna hozzájárulni a témához kapcsolódó tudás bővítéséhez. A számos hazai és külföldi szakirodalmi forrás feldolgozása, szintetizálása és az elért kutatási eredmények a graduális és posztgraduális oktatásban egyaránt sokrétűen hasznosíthatóak.

Az előbbieket mellett a kutatás eredményei a téma további vizsgálata, illetve egyéb, kapcsolódó területek elemzése során ugyancsak hasznosítható ismereteket nyújtanak.

6. PUBLIKÁCIÓK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN

A DI Működési Szabályzata értelmében figyelembe vehető publikációk

Nemzetközi publikáció:

Kis, K. (2006): The LEADER programme as a special possibility of developing social capital in rural areas. „Modern Agriculture: today and tomorrow” International Symposium. University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine of the Banat, Faculty of Agriculture, 18-19 May, 2006, Timisoara, Romania. Scientific Papers, vol. 38. pp. 489-494.

Az MTA Agrárközgazdasági Bizottság irányelvei szerinti legalább “D” kategóriás hazai tudományos periodikában vagy kiadványban megjelent tudományos cikk:

“B” kategóriás idegen nyelvű, hazai kiadású folyóiratok:

Kis, K. – Szekeresné Köteles, R. (2011): Opportunities and obstacles of area-based partnerships in rural Hungary – Main features of the operations of LEADER Local Action Groups based on a nationwide survey. Abstract (Applied Studies in Agribusiness and Commerce). Volume 5, Numbers 3-4. pp. 109-117.

“B” kategóriás magyar folyóiratok

Kis K. – Szekeresné Köteles R. (2010): A Helyi Akciócsoportok szerepe a versenyképes és fenntartható vidékfejlesztés megvalósításában. Tér és Társadalom, 24. évf. 3. szám. pp. 119-135.

Kis K. – Szekeresné Köteles R. (2011): A helyi akciócsoportok működése egy országos felmérés tükrében. Gazdálkodás, 55. évf. 1. szám. pp. 19-27.

“C” kategóriás magyar folyóiratok

Kis K. (2006): A társadalmi tőke, mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló erőforrás. Agrártudományi Közlemények 20. Különszám. pp. 69-73.

Kis K. (2008): A Hódmezővásárhelyi kistérség humán erőforrásainak hierarchia-rendszerű vizsgálata. Agrártudományi Közlemények. 29. szám. pp. 91-110.

Kis K. – Szekeresné Köteles R. (2008): A negyedik generációs LEADER-tervezés tapasztalatai a Hódmezővásárhelyi kistérségben. A Falu, 23. évf., 3. szám. pp. 17-29.

Kis K. (2009): A tájhasználat változása a Hódmezővásárhelyi kistérségben a földhasználat és felszínborítás változásának tükrében. Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok, 4. évfolyam, 1. szám. pp. 42-49.

Kis K. – Szekeresné Köteles R. (2009): A LEADER-megközelítés helye és szerepe a vidékfejlesztési politika megvalósításában. Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok, 4. évfolyam, 2. szám. pp. 55-60.

Kis K. (2009): Tájhasználat a Hódmezővásárhelyi kistérség védett természeti területein. Agrártudományi Közlemények. 33. szám. pp. 1-15.

Kis K. – Kocsis-Nagy Zs. (2010) Civil aktivitás és társadalmi részvétel. A Hódmezővásárhelyi kistérség nonprofit szektorának vizsgálata megyei, regionális és országos kitekintéssel. Területi statisztika, 13. (50.) évf. 5. szám. pp. 530-550.

Kis K. (2011): A LEADER-térségek fejlődését akadályozó tényezők értékelése és a Helyi Akciócsoportok szerepe a helyi fejlődésben. Közép-Európai közlemények, 4. évf. 1. szám. pp. 190-203.

Kis K. (2011): A vidék és a vidéki térségek meghatározásának európai vonatkozásai (történeti áttekintés az Európai Bizottság új város-vidék tipológiája apropóján). Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. 6. évf. 1-2. sz. pp. 105-112.

További publikációk jegyzéke

Intézeti kiadvány magyar nyelven

Kis K. (2006): Vidékfejlesztés és a vidékgazdaság. SZTE MFK Dél-alföldi Regionális Szaktanácsadási Központ, Hódmezővásárhely. 72 p.

Kis K. (2008): Vidék, vidékgazdaság, vidékfejlesztés. Delfin Computer Informatikai Zrt., Hódmezővásárhely, 76 p.

Magyar nyelvű tudományos folyóirat idegen nyelvű összefoglalóval

Kis K. (2006): Az SZTE MFK hatása a Hódmezővásárhelyi kistérség humán erőforrásaira az ezredforduló után. Agrár- és Vidékfejlesztési Szemle, 1. évfolyam, 1. szám. pp. 81-87.

Kis K. (2007): A biomassza energetikai hasznosításának helye és szerepe a vidékgazdaságban. Agrár- és Vidékfejlesztési Szemle, 2. évfolyam, 1. szám. pp. 55-61.

Kis K. – Szekeresné Köteles R. (2009): A Helyi Akciócsoportok, mint belső fejlesztési tényezők szerepe és feladatai a vidékfejlesztési politika megvalósításának rendszerében. Agrár- és Vidékfejlesztési Szemle, 4. évfolyam, 2. szám. pp. 181-187.

Kis K. – Szekeresné Köteles R. (2010): A fenntartható földhasználat jelene és lehetőségei a Hódmezővásárhelyi kistérségben. Tájökológiai lapok, 8. évfolyam, 3. szám. 421-436.

Magyar nyelvű folyóirat idegen nyelvű összefoglaló nélkül

Kis K. (2006): A társadalmi tőke mint a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrás. Parola, 17. évfolyam, 1. szám. pp. 2-4.

Kis K. (2006): Partnerség és társadalmi tőke a vidékfejlesztésben. Parola, 17. évfolyam, 2-3. szám. pp. 28-30.

Kis K. (2006): Partnerség és társadalmi tőke a vidékfejlesztésben. Civil Fórum, 7. évfolyam, 4. szám. pp. 18-21. (Újraközlés)

Külföldön idegen nyelven teljes terjedelemben megjelent előadás

Kis, K.– Bodnár, K. (2004): Rural development planning in micro-regions. Simpozium Stiintific „Management si Dezvoltare Rurala”. Universitatea de Ştiinţe Agricole şi Medicină Veterinară a Banatului, Facultatea de Management Agricol, 20-21 Mai, 2004, Timişoara, România. Lucrări Ştiinţifice, Seria I., Vol. 6. pp. 77-82.

Kis, K. (2007): The examination of biomass potential for energy purposes in the Hódmezővásárhely micro-region. „Management of Durable Rural Development International Scientific Symposium. University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine of the Banat, Faculty of Farm Management, 24-25 May, 2007, Timisoara, Romania. Lucrări Ştiinţifice, Seria I., Vol. 9. pp. 251-258.

Magyarországon idegen nyelven teljes terjedelemben megjelent előadás

Kis K. (2008): The examination of settlement functions in the Hódmezővásárhely micro-region according to the institutional provision. A „Multifunkcionális mezőgazdaság” nemzetközi tudományos konferencia, Szegedi Tudományegyetem, Mezőgazdasági Kar, Hódmezővásárhely, 2008. április 24. CD-kiadvány. 6 p.

Magyar nyelven megjelent előadás idegen nyelvű összefoglalóval

Kis K. (2005): A Hódmezővásárhelyi kistérség humán erőforrásainak helyzete a fejlesztési tervekben. „Verseny élesben”. Európa-napi Konferencia. Nyugat-Magyarországi Egyetem MÉK, Mosonmagyaróvár, 2005. május 5-6. CD-kiadvány. 6 p.

Kis K. (2007): A védett természeti területek helye és szerepe a Hódmezővásárhelyi kistérségben. AVA 3 — „Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés és Agrárinformatika” Nemzetközi Konferencia. Debreceni Egyetem AVK, Debrecen, 2007. március 20-21., CD-kiadvány. 12 p.

Kis K. (2007): Az első Nemzeti Fejlesztési Terv támogatásainak vizsgálata a Hódmezővásárhelyi kistérségben. Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia. Kecskeméti Főiskola, Kecskemét, 2007. augusztus 27-28. pp. 733-736.

Kis K. (2007): A Hódmezővásárhelyi kistérség versenyképességének vizsgálata 1992-2005 közötti időszakban. IV. Európai Kihívások Nemzetközi Tudományos Konferencia. Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Szeged, 2007. október 12. pp. 489-494.

Kis K. (2008): Részvétel és partnerség a Hódmezővásárhelyi kistérség LEADER-programjának stratégiai tervezési folyamatában. ICoSTAF2008 – Tudomány és Technika az Agrár- és Élelmiszergazdaságban Nemzetközi Konferencia. Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Szeged, 2008. november 5-6. CD-kiadvány. 8 p.

Poszter idegen nyelven

Kis, K. (2008): Employment and income in the Hódmezővásárhely micro-region. A „Multifunkcionális mezőgazdaság” Nemzetközi Tudományos Konferencia, Szegedi Tudományegyetem, Mezőgazdasági Kar, Hódmezővásárhely, 2008. április 24. CD-kiadvány. 5 p.

Poszter magyar nyelven

Kis K. (2009): LEADER-tervezés a Hódmezővásárhelyi kistérségben (2007-2013). „Mezőgazdaság és Vidék a Változó Világban” VIII. Wellmann Oszkár Nemzetközi Tudományos Konferencia. Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Kar, Hódmezővásárhely, 2009. április 23. CD-kiadvány. 7 p.

Pályamunkák

Kis K. (2007): A humán erőforrások hierarchia-rendszerű vizsgálata a Hódmezővásárhelyi kistérségben. MTA Szegedi Területi Bizottság, Föld- és Környezettudományi Szakbizottság, Szeged. (III. helyezés)

Kis K. (2009): A tájhasználat vizsgálata a Hódmezővásárhelyi kistérségben. MTA Szegedi Területi Bizottság, Föld- és Környezettudományi Szakbizottság, Szeged. (Oklevél)

